

המשכן והמשכנתא

"אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן הָעֵדוּת - - אֲשֶׁר פָּקַד עַל פִּי מֹשֶׁה... (שמות לח, כא). פרשתנו אינה אלא דין וחשבון מפורט על החומרים היקרים שמהם נבנה המשכן ונעשו כליו. חז"ל ראו בה דגם לממשל תקין המיועד לדורות הבאים. על נבחרי הציבור, הממונים והפקידים לתת 'דין' על מעשיהם ומחדליהם במסגרת עבודתם, ו'חשבון' שלא מעלו בתפקידם ולא נהנו באיסור מקופת הציבור. בתוספתא (בבא קמא י, ח) לימדו אותנו חז"ל "חומר (=חמור) גזל הרבים מגזל היחיד שהגזל את היחיד יכול לפייסו ולהחזיר לו גזילו, הגזל את הרבים אין יכול לפייסו ולהחזיר להן גזילן". לכך ניתן להוסיף שהרתיעה האינסטינקטיבית שעוד נשארה אצלנו כשאנו פוגעים בפרט, איננה קיימת ביחס לפגיעה ברכושו של הכלל. את עיקרון "הדיווחיות" הזה הרחיבו החכמים, כשקבעו שהחוק חייב לאסור את החטא, ואף למנוע מצבים שבהם ניתן לחטוא. בצורה גרפית ביטאו זאת החכמים כשקבעו (שמות רבה נא, ב): "שנו רבותינו מי שהיה נכנס לתרום את הלשכה", לא היה נכנס עם בגדים שיש בהם כיסים וכדו' המאפשרים להחביא כסף, מפני "שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום שנאמר (במדבר לב, כב) 'וְהֵייתֶם נְקִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל'. עלינו למנוע את הגזל ואף את החשד.

החזרה שבפסוק: "הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן הָעֵדוּת" הולידה אצל החכמים אסוציאציה נוספת, לכאורה רחוקה מפשט הכתובים. לפי ר' שמואל בר מרתא (שמות רבה נא, ג) חזרה זאת רומזת על המשכן העתיד "להתמשכן", דהיינו להחרב שני פעמים. על המשכן מוטלת משכנתה, ואם בני ישראל לא יעמדו בתנאי ההתחייבות הוא יילקח מהם. ר' שמואל מסתמך על פסוק בנחמיה (א, ז): "חָבַל חָבַלְנוּ לָךְ וְלֹא שָׁמְרֵנוּ אֶת הַמִּצְוֹת וְאֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים..." ומפרש את הביטוי 'חבל' כערבון ומשכון כלשון התורה (שמות כב, כה) "אִם חָבַל תִּחְבַּל שְׁלֹמֹת רֵעֶךָ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׁיָבֵנוּ לוֹ... הוּא שְׁמַלְתוֹ לְעָרוֹ בְּמָה יִשְׁכַּב?" חורבן בית המקדש וגירוש האדם מביתו בגלל חובותיו הם אותו אסון. בשניהם מבוטאת טרגדיית הגלות.

על מלאכי ה' חבלה"

אין ספק שהבתים נלקחים על פי חוזה חתום, ועל פי משפט צדק. אבל אולי זקוקים אנו לצדק שמעבר למשפט. אדם לווה כסף, ולא הצליח להחזירו. ההוצאה לפועל פורצת לביתו ותופסת חפציו. הפסוק קורא לשליחי המשפט: "לֹא יִחַבֵּל רִחִים וְרִכְבִּי" אל תיקח ממנו את כלי עבודתו בזכותם הוא מתפרנס, אל תגרש אותו מביתו, "כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֲבִל", אתה לוקח ממנו גם את חייו, "וְהָיָה כִּי יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי חָנוּן אֶנִּי". הכל כמשפט, ולמרות הכל צעקתו של המנושל עולה לשמים, והקב"ה שומע "כִּי חָנוּן אֶנִּי", כי יש צדק מעבר למשפט. המקדש נהרס בגלל חטאי וזדונות אבותינו. ה'מקדש-מעט' של האדם נהרס פעמים רבות

לא בחטאיו, אלא כי נלקחה ממנו עבודתו ואיבד את פרנסתו. והפסוק קורא למלווים ולבנקים (שם, כד): "אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֶנִי עִמָּךְ - - לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה... "כְּנֶשֶׁה! מילה איומה המבטאת את העובדה שביתו של הנופל יילקח ממנו ויימכר במחיר לא ריאלי. ממחיר זה ישולם לא רק הקרן אלא גם ריביות, קנסות ועמלות ודמי טיפול לעורכי דין ולמערכת שלמה המצפה בשקיקה לשפיכות דמו. זהו הנשך, שכדברי רש"י, הוא "כנשיכת נחש שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו". צעקה הנופל לא באה בעקבות עיוות הדין, אלא בגין עשייתו. הכל מעוגן בחושים ובחוק, עם חותמת של בית המשפט. הכל חוקי! ולמרות זאת צדק הנביא (ישעיהו ה, ז): "וַיִּקְוּ לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח לְצַדִּיקָה וְהִנֵּה צָעֲקָה".

בתורה מצאנו שני מודלים "תמימים" כדי לטפל בבעיה. מודל אחד הוא שמיטת החובות, או לכל הפחות דחיית תשלומם. השני, מבוטא בפסוק שהזכרנו לעיל: "אִם חָבֵל תִּחַבֵּל שְׁלֵמַת רֵעֶךָ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תִּשְׁכַּבְנוּ לוֹ... הוּא שְׁמֵלְתוֹ לְעָרוֹ בְּמָה יִשְׁכַּב?" תמיד תמהתי. איזו צורה משונה של לקיחת משכון. אך נראה לי שהפסוק מלמד אותנו בפעולה מוזרה זאת, שאמנם לקחת ממנו את הבעלות על הדירה, אך תן לו להמשיך לחיות בה, עד שיוכל לפדות אותה, או עד שיימצא סידור אחר.

על בעיית המשכנתא, אפותיקי בלשונם, עמדו חז"ל במדרש (שמות רבה לא, ו): "לא תִּהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה, אם הלויית אותו לא תדחקנו! שאם יש לו שדה או כרם לא תאמר לו טול לך מנה ועשה מהם פרקמטיא וכתוב לי אפותיקי על שדך או על כרמך למחר הוא מפסיד הפרקמטיא ואתה נוטל את שדהו או את כרמו..." נקלענו תוך כך לפרדוקס המכונה לפי חז"ל "נעילת דלת בפני לוויין". אם נחמול על העני שאינו יכול לשלם, הרי שלא יינתנו יותר הלוואות לאנשים כדי שניתן יהיה לרכוש דירה. הפסוק הזהיר אותנו מתוצאה זאת (דברים טו, ט-ז): "הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל לְאֹמֶר קָרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרָעָה עֵינֶיךָ בְּאַחִידָה הָאֲבִיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ... נָתַן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא יָרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ - - כִּי בְּגִלְלֵי הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יְדֶיךָ". על החברה והממשלה לדאוג שלכל אדם יהיה גג על ראשו. כאן נעוץ הפרדוקס ההפוך. שורות אלו נכתבות במרחקים כשברחובות העיר משתרעת שורה בלתי נגמרת פחונים עלובים המאכלסים משפחות שלימות. העוני הזה הוא אשר מאפשר את העושר שעל ידו ועל גבו, אך הוא לבה של הר געש שאין אנו יודעים כיצד ומתי הוא יתפרץ, רק בגין דאגה לעניים "יִבְרָכְךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יְדֶיךָ".

על הפרדוקסים של העושר והעוני

נעשה כאן עוול היסטורי. אנו, הרחוקים מהאליטות הכלכליות, הצלנו מקריסה את הבנקים ואת הבנקאים באותם ימים לא רחוקים של משבר. האם היום, אין האליטות הכלכליות חייבות להציל את אלה שקרסו בגין המדיניות הכלכלית או צוק העתים? ניתן להוריד את רמת החיים של האנשים, אך אסור לפגוע ב'מקדש המעט' שיש לאדם, ביתו,

בסיס האינטימיות והמשפחה. נכון, יהיו רמאים, שייענשו במלוא החומרה. האליטה הכלכלית ידעה יפה לדאוג למשכורתה ולתנאי פרישה "נדיבים". היא ידעה יפה להיכנס לכספת, ללשכה אשר בה הזהב, עם כיסים עמוקים. האם היא מסוגלת להבין כי הזורק אדם מביתו "נָפֵשׁ הוּא חַבֵּל"? אם תקח ממנו את החיוני לו, לקחת מה שעליו לא חתם לך בשעת ההלוואה, את נפשו.

חז"ל דברו על האחריות של אנשי הרוח בנושאים הכלכליים (שמות רבה ל, יג):
"וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יִהְיֶה כְּטָה (משלי כט, ד) זה חכם... ויתום ואלמנה הולכין אצלו שיעשה דין ביניהן והוא אומר להן עסוק אני במשנתי איני פנוי, אמר לו הא-להים 'מעלה אני עליך כאלו החרבת את העולם'..." על האינטלקטואלים להרים את קולם על כאבי החברה, אך החברה חושבת שבכך היא יצאה ידי חובתה. הדאגה לעניים היא דאגה לנו, והדאגה לביתם היא דאגה לבתינו. מכאן התוכחה האיומה של הנביא הרואה כיצד אנשים מאבדים את בתיהם (ישעיה ה, ח-ט): "הוֹי מְגִיעֵי בַּיִת בְּבֵית שְׂדֵה בְּשֵׂדֵה וְקָרִיבוֹ עַד אָפֶס מְקוֹם - - וְהוֹשְׁבֵתֶם לְבַדְכֶם בְּקֶרֶב הָאָרֶץ". היזהרו, שאם לא "בְּתִים רַבִּים לְשִׁמָּה יִהְיוּ - - גְּדֹלִים וְטוֹבִים מְאֹד יוֹשְׁבֵי!". כיצד ייתכן לא להרגיש את כאבו של אחינו, היוצא אתנו לצבא ולמלחמה, בראותנו אותו יוצא לגלות.